

Smirnova I. Ye. Influence of state policy on dynamics of changes of national structure of Donbass population in 1920-30s

The article considers the influence of the Ukrainian state policy both on dynamics of changes of Donbass population size and its national structure. On the basis of population census data, the increasing of population in the region and the urbanization of various national communities representatives have been evaluated. The author has come to conclusion that one of the major factors of growth of the population and increasing ratio of the Russians in its structure was the result of the policy of industrialization led in the USSR in 1930s. The famine and reprisals of 1930s had no essential influence on changes of population in the region which was not reduced like in the other regions of Ukraine but increased on the contrary.

Key words: governmental policy, nation, industrialization, repression.

УДК 94:82(092)(477.6/7)“1920”

Л. В. Турчина

**ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС 1920-Х РОКІВ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ
КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОГЛЯДІВ В. ГАДЗІНСЬКОГО**

Стаття присвячена аналізу подій в літературно-організаційному процесі Півдня України у 1920-х рр. Вивчено основні періоди життя та діяльності маловідомого українського літературного діяча Володимира Гадзінського. Визначається реакція провінційних літераторів на події, що відбувалися в тодішній столиці УСРР – Харкові. Особлива увага приділена аналізу архівного документа – листу В. Гадзінського до керівника українських комуністів Л. Кагановича.

Ключові слова: літературна дискусія, В. Гадзінський, М. Хвильовий, націоналістичний ухил.

В умовах сучасної гостроти питання щодо швидких темпів здійснення політики дерусифікації української держави і, більше того, населення цієї держави, допитливий розум шукає, й швидше за все знаходить аналогії з історичним минулим, а саме з національно-політичною ситуацією, що склалася в УСРР на середину 20-х рр. [1, с.2].

Запровадження тодішньою правлячою комуністичною партією політики коренізації потягло за собою цілу низку пов'язаних з нею проблем, які тільки опосередковано стосувалися політичного життя. Зокрема, йдеться про проблеми організації літературного процесу. У переважній більшості держав подібного плану проблеми розв'язуються інтелектуально-мистецьким середовищем без виходу процесу обговорення на широкое тло громадськості. Однак таке було неможливим у новій країні рад, де кожна кухарка, як відомо мислила себе ледве не міністром культури й часто долучалася до розв'язання питань, з яких не мала жодного уявлення.

Через неналежне функціонування засобів масової комунікації літературне життя тих часів здебільшого відображало політичну ситуацію. Сталося так, що міжгрупові, міжорганізаційні з'ясування стосунків вилилися на шпальти республіканських і місцевих газет та журналів, долучаючи до процесу обговорення найширші маси населення, фактично усіх, хто умів на той час читати. Ситуація торкнулася небезпечно-ідеологічної проблематики, а саме "боротьби двох культур" (за тодішньою термінологією: російської – міської, української – селянської), визначення певних літературних організацій більш "пролетарськими" серед інших, офіційної підтримки правлячою партією української культури й спробою взяти під жорсткий контроль літературне середовище через новостворені літературні об'єднання. Увесь цей мистецько-політичний дискурс ще на той час отримав доволі емний термін – "літературна дискусія", який використовується у наукових колах і донині.

Якщо не брати до уваги спроби тодішніх учасників літературного процесу визначитися з ситуацією, що склалася, то, можемо говорити, що справжній науковий аналіз подій тих часів було розпочато дослідниками української діаспори у повоєнний період [2]. Їх естафету перейняли й вітчизняні дослідники у час послаблення цензурних перепон [3]. За роки існування незалежної України з проблематики 20-х років, було захищено значну кількість дисертацій та видано масиви літератури, оскільки ця тема представлялася актуальною.

Однак саме через те, що явище літературної дискусії було надзвичайно багатограним, говорити про вичерпні відповіді на усі питання, поставлені в ході її проведення, не доводиться. Мало дослідженою лишається проблема реакції на події, що відбувалися переважною мірою у тодішній столиці УСРР – Харкові, на периферії. Саме тому метою даної статті є висвітлення реакції провінційних літераторів на процес створення єдиної літературної організації українських пролетарських письменників, зокрема В.Гадзінського, який на середину 20-х років перебрався до Одеси.

На жаль, постать цього літературного діяча не викликала до теперішнього часу особливого інтересу у літературних колах, тим більше ніхто з дослідників не звертав уваги на його громадянську позицію відносно літературного процесу. Така ситуація обумовлена, по-перше, пересічністю літературного таланту, по-друге, відносно коротким періодом життя і природною смертю митця, і врешті, по-третє, практичною відсутністю джерельної бази, яка б дала можливість порушувати цю проблему. Наше зацікавлення його реакцією

пояснюється якраз тим, що цілком випадково у фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України) автором ще наприкінці 90-х рр. минулого століття був виявлений документ, який характеризує ставлення В. Гадзінського до літературних перипетій його доби [4].

Однак спочатку, використовуючи сучасні можливості пошуку, спробуємо відтворити головні віхи життя та діяльності В. Гадзінського. Володимир Антонович Гадзінський (Псевдоніми: Йосиф Гріх, Оскар Редінг, Трильський) – прозаїк, поет, публіцист, літературознавець, літературний критик, журналіст, перекладач. Один із зачинателів "наукової" поезії в радянській літературі. Народився 21 серпня 1888 р. у Кракові (Польща) в родині службовця. Коли майбутньому письменнику виповнилося п'ять років, сім'я переїхала до м. Станіслава (нині – Івано-Франківськ) у Східній Галичині. Там В. Гадзінський закінчив реальну польську школу (1906) і вступив до Львівської вищої політехнічної школи (1907-1909). Друкувати поетичні твори В. Гадзінський почав з 1908 р. Протягом 1909-1910 рр. він перебував на військовій службі, далі навчався на фізико-математичному факультеті Віденського університету (1910-1913). Цікавим видається факт, занотований В. Гадзінським у спогадах, про його присутність під час читання І. Франком твору "Каменярь" 26 листопада 1911 р. у Станіславі в залі "Руської трійці". Вже у передвоєнний період В. Гадзінський став культурно-освітнім діячем Станіславщини [5]. Під час Першої світової війни перебував на фронті, у складі легіону Українських січових стрільців, а згодом Української Галицької армії. В УГА виявилися здібності В. Гадзінського як редактора військових газет [6]. У ході революційних подій перейшов із загоном УГА на бік радянської влади [7]. 1919 р. вступив до КП(б)У. З самого початку зайняв активну громадянську позицію – у 1920 р. завідував Київською губнаросвітою, редагував журнал "Пролетарська освіта" (1920).

У 1921 р. В. Гадзінський потрапляє до Москви, де напрочуд активно виявляє свої організаторські здібності в якості учасника та засновника кількох літературних об'єднань. Він не втрачає зв'язків із західноукраїнськими літераторами, зокрема його твори друкуються в журналі "Нова культура" – легальному органі Української соціал-демократичної партії (насправді ЦК КПЗУ) [8]. Після того як в Харкові у 1923 р. постала "Гарт" – Спілка пролетарських письменників, очолена В. Елланом-Блакитним, у Москві група одностудійців зголосилася утворити філію цієї спілки. У складі неї був і В. Гадзінський. За статутом, це було об'єднання письменників, "котрі стремлять до створення єдиної інтернаціональної комуністичної культури, користуючись українською мовою як знаряддям творчості, поширення комуністичної ідеології та переборювання буржуазної, міщанської, власницької ідеології" [9]. Розпорошеність членів спілки по українських, й не тільки, містах призводить В. Гадзінського до висновку, що "основною причиною організаційної нестійкості "Гарту" є його ідеологічне хитання" [10, с.375]. Розходження у поглядах членів "Гарту", насамперед, щодо надмірної акцентуації на масовість та творення "пролетарської літератури", призвели до розколу організації. Показовим є факт, що філії об'єднання продовжували свою діяльність навіть після розпаду організації (1925).

Завдячуючи московському досліднику В. Крикуненку, маємо відомості щодо громадської діяльності В. Гадзінського у Москві. Так, згодом з московського гартівського активу сформувалося ядро всеросійської організації українських письменників "Село і Місто" ("СіМ"). Декларувалося, що це "союз українських пролетарських та селянських письменників РСФРР", до членів об'єднання потрапили українські письменники, що мешкали у Москві, на Кубані, у Сибіру. Локомотивом московської групи "СіМа" виступала трійця у складі Костя Буревія (Едвард Стріха), Григорія Коляди (Гео Коляда) і, звісно, Володимира Гадзінського. У "маніфесті-заклику" фундаторів, зокрема, читаємо: "Мусимо мати окреме видавництво письменників, як акційне видавництво-товариство, що його членами-пайщиками є ті політичні та економічні органи, ті державні та громадські установи, для яких українська література – не бублик за копійку, не стакан вина після обіду, не подушка під голову до сну. Треба мати не тільки видавництво для видавання на Україні. Згадане видавництво мусить приступити також до видання перлин української літератури так із минулого, як із сучасного чужими мовами в інших країнах... Це питання введення української літератури на міжнародний ринок" [11].

Вже у 1925 р. у Москві вони створюють українське книжкове видавництво "СіМ", що у перші місяці свого існування видало 15 назв книг українських письменників, як класиків, так і сучасників. У ньому, до речі, окремою книгою вийшла поема й самого В. Гадзінського "Заклик Червоного Ренесансу". В умовах непу видавництво спромоглося видати за редакцією В. Гадзінського й Костя Буревія 45-тисячним тиражем "Повне зібрання творів Т. Шевченка" у 2-х томах українською мовою в художньому оформленні видатного українського художника Анатолія Петрицького. Одночасно почалося видання серії "Бібліотеки українських письменників в російських перекладах". Того ж року тут починає друкуватися літературно-художній журнал "Нео-Ліф". Цікаво, що "СіМ" долучав до літературної практики якнайширші маси україномовних письменників та поетів РСФРР, не обмежуючись тільки московським колом [12]. З одного боку, це не дозволяло повністю асимілюватися українцям в російськомовному поглинаючому середовищі. Однак, з іншого – це викликало низку нарікань від митців материкової України, які вважали практику "СіМа" ганебним "масовізмом", називали це "культурно-просвітницькою діяльністю", а не об'єднанням митців.

Як публіцист В. Гадзінський виявив себе під час літературної дискусії 1925-1928 рр. низкою статей у газетах та журналах. Вочевидь, саме вони зібрані у його збірку "На безкровному фронті. Зауваження до літдискусії", зміст якої, на жаль, автору невідомий. Припускаємо, що В. Гадзінський намагався аргументувати корисність практики "СіМу" в умовах РСФРР.

Можемо констатувати, що середина 1920-х рр. виявилася напрочуд активною для В. Гадзінського у плані переміщень й організаційної належності. Як стверджує Г. Герасимова, з 1925 р. він вже був викладачем одного з одеських вишів й членом об'єднання письменників "Західна Україна". Зауважимо, що практика літературного життя тих років не передбачала обов'язкового виходу з однієї організації в разі приєднання до іншої. Можливо, певний час В. Гадзінському вдавалося поєднувати "СіМ" та "Західну Україну". З іншого боку, Західна Україна – як місце становлення особистості митця, не могла не вабити його до себе. До одеського періоду життя літератора належить видання поетичної збірки "Не-абстракти" (1927), фантастичної повісті "Кінець" (1927), збірки статей і рецензій "Фрагменти стихії" (1927). Він продовжує займатися літературознавчою діяльністю, зокрема, упорядковує до друку збірку творів Г. Михайличенка й пише біографічний нарис стосовно життя письменника (1929) [13].

На середину 1920-х рр. літературне життя в Одесі вирувало, причому не тільки стараннями російськомовних літераторів. У місті діяли літоб'єднання "Гарт", "Плуг", "Перевал", "Молода гвардія", "Потоки Жовтня" і об'єднання при Центральній робітничій бібліотеці. На літературних вечорах, що відбувалися там (щотижня по визначених для кожного об'єднання днях), письменники читали свої доробки, потім влаштовувалося їх обговорення. Мали право прочитати щось своє і початківці. Для публікації творів місцеві автори використовували газети "Червоний степ" [14] та "Чорноморська комуна", а також одеські журнали "Шквал" та "Металеві дні" [15]. Літературний часопис "Блиски" виходив в Одесі у 1928-1929 рр., останній містив приклади творчості В. Гадзінського [9].

Саме в умовах активного українського провінційного літературного руху В. Гадзінський вдається до аналізу стану українського письменства. Талановитий публіцист, він адресує результат своїх роздумів не будь-кому, а тодішньому генеральному секретарю ЦК КП(б)У Л. Кагановичу. Лист чітко позначений датою – 20.01.1927 р. і місцем – Одеса. Під заголовком "Кілька слів до сучасного стану літургруповань на Україні" автор листа розмірковує над ситуацією, що склалася в літературному середовищі України. Зокрема, здійснює спробу покритикувати публікації в офіційних періодичних виданнях, що з'явилися відносно найпопулярнішого на той час письменницького об'єднання – Вільної академії пролетарської літератури (Вапліте) та її беззаперечних лідерів, "трьох мушкетерів" М. Хвильового, М. Ялового та О. Досвітнього. В. Гадзінський наголошує на тому, що "ухили хвильовизму Вапліте роздмухано до нечуваних розмірів. Замість однією рукою вибити їх, а другою по-батьківськи, по-товариськи (бо в них і зараз є ще партбилети) повісти на "Путь праведних": зроблено з них просто зрадників і контрреволюціонерів, про що їх освідомлено при допомозі услужливих в такій ситуації нових людей, і таких зміновіхівських фігур, що до тактики й підходу як В. Коряк" [4, арк.48].

Чому В. Гадзінський так переймається долею далеких від нього харківських літераторів? Справа у тому, що, починаючи з другої половини 1925 р., за надзвичайно активної підтримки з середини ЦК КП(б)У, в УСРР здійснюється спроба створити єдину літературну організацію пролетарського спрямування, щось на зразок "літературного центру" [16, арк.26]. Спочатку подібна місія покладалася на "Гарт", після того, як він наказав довго жити, ця функція відійшла до Всеукраїнської спілки пролетарських письменників (ВУСПП). В. Гадзінський переконаний, що "Без "Вапліте" ніяка федерація на Україні не можлива. Без груп "Авангарду", провінціальних – вона чепуха!" [4, арк.50]. Що ж до методів, які використовувало керівництво ВУСПП для свого утвердження, то вони не задовольняли В. Гадзінського. Він з обуренням пише: "ВУСПП не охопив провінції, не рушив її зі сну. Послав для неї протоколи засідань секретаріату, нерегулярно і не цікавиться нею. Що там – провінція. Ми ось – генерали. І скінчилося тим, що ВУСПП у Києві авторитету не має, в Дніпропетровську – не має, ну – і де ж? В Харкові? В столиці десять раз більше цікавляться "Новою генерацією", "Вапліте!" [4, арк.50]. Надзвичайно зухвалім виглядає висновок автора, якщо згадати кому адресовано листа: "Авторитет ВУСПП поки що держиться тим, що письменники хочуть бути найближче до КП(б)У і поки що мандат на це ВУСПП має!" [4, арк.51].

У підсумкових реченнях листа витриманий партієць В. Гадзінський таки віддає шану і комуністичній партії, і її українському очільникові, оскільки збивається наприкінці на явно офіційний заклик. "Політика нещадної єдності в цілій партії вимагає єдності між собою в літературі – її партійного авангарду. І тоді зламають голови і Зерови, і Могилянські, і Донцови, і Маланюки, не буде ухилів Хвильового, Коряка, Гадзінського і т.д. Словом зможемо приступити до соціалістичного будівництва в українській літературі" [4, арк.53].

Зауважимо з приводу факту наявності подібного роду листів в архівних установах – це поодинокі випадки. Й щасливий той дослідник, який натрапив на таку перлину! Можемо засвідчити, що настрої переважної більшості тодішніх літераторів збігалися з думками В. Гадзінського, однак мало хто спромігся на втілення подібних настроїв на папері, й тільки одиниці – на те, щоб виголосити свої думки партійному керівництву. Історія згодом продемонструвала неспроможність одиниць переламати чітко обраний партійний курс. Розмаїття літературних об'єднань і течій було уніфіковано вже 6 червня 1932 р. в будинку літератури ім. В. Блакитного, коли було обрано оргкомітет Спілки письменників України – праобраз літературного "міністерства". Однак, подальші справи цього об'єднання вочевидь не встигли потурбувати В. Гадзінського, який 11 серпня того ж року помер в Одесі.

Таким чином, можемо стверджувати, що постать В. Гадзінського несправедливо забута сучасними дослідниками, як істориками, так і філологами. Його особистість привертає до себе увагу через активну громадянську позицію, яку тримав літератор протягом останніх 20 років свого життя. Сформувавшись

світоглядно у західноукраїнському середовищі, пройшовши вишкіл легіону Українських січових стрільців та УГА, він пристав до ВКП(б), сподіваючись на втілення нею до життя соціальних та національних ідеалів. Жорстка практика 1920-х рр., яку він відчув власною персоною, перебуваючи спочатку у Москві, а з 1925 р. в Одесі, змусила його протестувати проти політики цієї партії у доволі оригінальний спосіб – через лист до генерального секретаря ЦК КП(б)У Л. Кагановича. Завдячуючи творчості й діяльності літераторів на кшталт В. Гадзінського на межі 1920-30-х рр. Одеса стала третім після Харкова і Києва літературним центром України.

Наша спроба пробудити інтерес сьогодні до цієї непересічної особистості розрахована на залучення до подальшого пошуку усіх небайдужих, тих, хто переймається відновленням історичної справедливості. Тим більше, що не розв'язаними лишається низка проблем біографічного характеру. Зокрема, нами не з'ясовано родинний стан письменника, наявність у нього дітей, назва Одеського вищого навчального закладу, в якому він викладав, і його посада, коло близьких та друзів, врешті обставини смерті.

Отже, приклади не тільки існування, а й яскравої творчості україномовних митців мусять бути нагадані особливо тим сучасникам, які обстоюють тезу щодо традиційного російськомовного середовища Півдня України.

Джерела та література

1. Стреляний А. Без ексцесів виконавців // Український тиждень. – 2009. – №7(68).
2. Глобенко М. Література і терор // Визвольний шлях. – 1955. – червень; Лаврінченко Ю. Побратимство великого відродження // Сучасність. – 1968. – №1; Петров В. Діячі української культури (1920-1940 рр.) – жертви більшовицького терору. – К., 1992.
3. Уроки історії. Літературна дискусія на Україні 1925-1928 рр. // Літературна Україна. – 1988. – 30 червня; Ковалів Ю. Так, "Камо грядеши..." До характеристики літературної дискусії 1925-1928 років // Радянське літературознавство. – 1989. – №6; Мукомела О. Невідома сторінка літературної дискусії // Слово і час. – 1990. – №1.
4. Гадзінський В. До генерального секретаря ЦК КП(б)У т. Кагановича Л.М. // ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.2695.
5. Арсенич П. Місцями життя і діяльності Івана Франка на Прикарпатті. – <http://who-is-who.com.ua/bookmarket/xxif/1/3/7.html>
6. Футулунчук В.М. Військово-патріотичне виховання у Галицькій армії. Автореф. дис... канд. іст. наук / Держ. ун-т "Львів. політехніка". – Л., 1999. – <http://disser.com.ua/contents/40189.html>
7. www.kobza.com.ua.
8. <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=25525&pg=4>.
9. http://www.tochka.org.ua/R_instrum.php.
10. Лейтес А., Яшек М. Десять років української літератури (1917-1927). – Т.2. – Харків, 1928.
11. Григоренко В. "Московська трійця" – "СІМ" (Українознавчі студії, 29 жовтня 2008 р.). – <http://www.mosbul.ru/news-ukr.htm>.
12. http://www.ukrlife.org/main/evshan/gold_ua.doc.
13. Журба С.С. Художній світ української імпресіоністичної повісті 20-х років ХХ ст. Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / НАН України. Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка. – К., 1999. – <http://disser.com.ua/contents/6788.html>; Яремкович М.А. Проза Гната Михайличенка (особливості проблематики та поетики). Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2004. – <http://www.lib.ua-ru.net/inode/5417.html>.
14. Центральний архів вищих органів влади та державного управління України (ЦДАВО України). – Ф.166. – Оп.4. – Спр.180.
15. <http://izvestiya.odessa.gov.ua/index.php?go=Newspaper&in=view&id=1188>.
16. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.2018.

Турчина Л. В. Літературний процес 1920-х годов на Юге Украины через призму взглядов В. Гадзинского

Статья посвящена анализу событий в литературно-организационном процессе Юга Украины в 1920-е гг. Изучено основные периоды жизни и деятельности малоизвестного украинского литературного деятеля Владимира Гадзинского. Определена реакция провинциальных литераторов на события, происходившие в тогдешней столице УССР – Харькове. Особенное внимание уделено анализу архивного документа – письму В. Гадзинского к руководителю украинских коммунистов Л. Кагановичу.

Ключевые слова: литературная дискуссия, В. Гадзинский, М. Хвильевой, националистический уклон.

Turchyna L. V. Literary process in 1920s in South of Ukraine through perspective of V. Gadzinskiy's views

The article touches upon to analysis of events in literary and organizational process in 1920s in southern regions of Ukrainian Soviet Social Republic. Studying the main periods of life and work of outstanding Ukrainian literary man V. Gadzinskiy enables us to deduce provincial literati's reaction to events taking place in the then capital Kharkiv. Particular attention is paid to analysis of the archive document – Gadzinskiy's letter to the head of Ukrainian communists L. Kaganovich.

Key words: literary, discussion, V. Gadzinskiy, M. Hvylovyy, nationalistic inclination.